ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทน สู่บทบาทการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ*

The Legend of Phra Nang Soi Dok Mak: Language and the Construction of Representation towards National Cultural Heritage Registration

ชาสินี สำราญอินทร์ / Chasinee Samranin
อาจารย์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
Lecturer, Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi

วิเชษฐชาย กมลสัจจะ / Wichetchay Kamonsujja**
อาจารย์ ดร., คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
Lecturer, Ph.D., Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi

นัทธี เพชรบุรี / Nattee Phechburi
ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
Assistant Professor, Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi

วันที่รับบทความ 16 มีนาคม 2569 / แก้ไขบทความ 6 มิถุนายน 2569 / ตอบรับบทความ 22 มิถุนายน 2569

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากในแต่ละสำนวน และ 2) วิเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนานพระนาง-สร้อยดอกหมากที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากจากเอกสารประวัติศาสตร์ วรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมสำหรับเยาวชน ประกอบกับข้อมูลภาคสนาม

---

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิจัยเรื่อง “การขึ้นทะเบียนวรรณกรรมพื้นบ้านเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ: กรณีศึกษาพระนางสร้อยดอกหมาก ปฐมบทแห่งวัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ได้รับอนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ พ.ศ. 2567

** Corresponding Author E-mail: Wichetchay.jm@gmail.com

จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชนและการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยประยุกต์ใช้แนวคิดภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนของ Hall (1997) เป็นแนวคิดหลัก

ผลการวิจัยพบว่า ภาษาที่ปรากฏในตำนานแต่ละสำนวนเป็นกลไกสำคัญในการประกอบสร้างภาพแทน 5 ลักษณะ ได้แก่ 1) ภาพแทนตัวละคร 2) ภาพแทนสถานที่ 3) ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน 4) ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ และ 5) ภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ทำให้ตำนานสามารถเชื่อมโยงองค์ประกอบของเรื่องเล่ากับบริบทความเป็นจริงทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชนได้อย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ ภาพแทนที่ปรากฏยังมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ทั้งด้านการยืนยันคุณค่าทางภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้าน สะท้อนอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ท้องถิ่น เชื่อมโยงเรื่องเล่ากับประวัติศาสตร์ชุมชน ถ่ายทอดคุณค่าทางจิตใจ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม รวมถึงการธำรงและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาในสังคมร่วมสมัย

คำสำคัญ : ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ภาษา ภาพแทน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

Abstract

This research article aims 1) to analyze language and the construction of representations in different versions of the legend of Phra Nang Soi Dok Mak, and 2) to examine the roles of these representations in the registration of Thailand's National Intangible Cultural Heritage in the category of folk literature and language. This study employs a qualitative research methodology. The research data consist of versions of the legend of Phra Nang Soi Dok Mak derived from historical documents, oral literature, and literature for youth, as well as field data obtained through interviews with local wisdom holders and focus group discussions. The data were analyzed by applying Hall's (1997) concept of representation as the principal theoretical framework.

The findings reveal that language in each version of the legend functions as an important mechanism for constructing five types of representations: 1) representations of characters, 2) representations of places, 3) representations of Thai–Chinese relations, 4) representations of belief-related cultural capital, and 5) representations of moral and ethical lessons. These representations enable the legend to systematically connect narrative elements to the community's social, cultural, and belief contexts. Furthermore, the representations found in the legend play significant roles in the process of registering Thailand's National Intangible Cultural Heritage by affirming the value of language and folk literature, reflecting local identity and distinctiveness, linking narratives with

community history, transmitting spiritual values, beliefs, and cultural relationships, and supporting the preservation and transmission of intangible cultural heritage in contemporary society.

Keywords : The Legend of Phra Nang Soi Dok Mak, Language, Representation, National Intangible Cultural Heritage

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2567 โดยมุ่งเน้นการอนุรักษ์ ฟื้นฟู คุ้มครองและส่งเสริมมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอย่างเป็นรูปธรรม รวมทั้งเป็นการคุ้มครองการใช้ประโยชน์จากมรดกภูมิปัญญาที่มีคุณค่าซึ่งสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เพื่อนำเอาความรู้ทางวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์ให้เกิดรายได้และมีผลต่อเศรษฐกิจของประเทศ ตลอดจนสนับสนุนให้ชุมชน องค์กรของรัฐและภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วม (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2561, หน้า 11) ทั้งนี้ แนวนโยบายดังกล่าวสอดคล้องกับอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ค.ศ. 2003 ขององค์การยูเนสโก ซึ่งประเทศไทยเข้าร่วมเป็นภาคีและนำมาปรับใช้ในระดับชาติ

จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในฐานะอดีตราชธานีของไทย การสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจึงปรากฏอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ซึ่งจัดอยู่ในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมประเภทที่ 1 ตามการจำแนกของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่มีการสืบทอดมาอย่างยาวนานในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยปรากฏหลายสำนวน ทั้งในเอกสารประวัติศาสตร์ วรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมสำหรับเยาวชน เรื่องราวกล่าวถึงพระนางสร้อยดอกหมาก พระราชธิดาบุญธรรมของพระเจ้ากรุงจีน ที่กำเนิดจากจั่นหมาก ต่อมาได้อภิเษกกับพระเจ้าสายน้ำผึ้งแห่งกรุงศรีอยุธยา เรื่องราวจบลงด้วยโศกนาฏกรรมนำไปสู่การสิ้นพระชนม์และกลายเป็นปฐมบทแห่งการสถาปนาวัดพนัญเชิงววรวิหาร อันเป็นอนุสรณ์แห่งความรักและความสัมพันธ์ไทยกับจีน ปัจจุบันตำนานยังคงได้รับการสืบทอดและรับรู้ในสังคมร่วมสมัย ผ่านการสักการบูชาศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก ณ วัดพนัญเชิงววรวิหาร

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเห็นความสำคัญต่อการประกาศความเป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม จึงแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามหนังสือเลขที่ อย 0032/289 คณะผู้วิจัยได้รับโอกาสให้มีส่วนร่วมในฐานะคณะทำงาน จึงรวบรวมข้อมูลทั้งในส่วนที่เป็นลายลักษณ์และมุขปาฐะ ศึกษาเชิงเปรียบเทียบข้อมูลจากเอกสารต่างสำนวนด้วยทฤษฎีภาพแทน (Representation) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการที่ผลิตวัฒนธรรม โดยมี “ภาษา” เป็นสื่อกลางในการผลิตและถ่ายทอดความหมายในสังคม (Hall, 1997, p. 15) การศึกษามุ่งให้เห็นว่า ตำนานทำหน้าที่เสมือนภาษาในการประกอบสร้างความหมายสะท้อนคุณค่าเชิงวัฒนธรรมและความหมายร่วมของชุมชน ซึ่งมีบทบาทต่อการขึ้นทะเบียนตำนานพระนาง-สร้อยดอกหมากเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ใน พ.ศ. 2567

ภาพที่ 1 ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก วัดพนัญเชิงวรวิหาร

ที่มา: วิเชษฐชาย กมลสัจจะ, 2567, [ภาพถ่าย]

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า มีผู้ศึกษาตำนานพระนางสร้อยดอกหมากในประเด็นต่าง ๆ เช่น จุฑามาศ ประมูลมาก และ สุรสิทธิ์ อมรวณิชศักดิ์ (2554); ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์ (2562); ธนกร สุวรรณอำภา, ชนัย วรรณะลี และ จุลชาติ อรัณยะนาค (2565); พระมหาพรชัย สิริวโร (ศรีภักดี), พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ) และ เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย (2568) เน้นศึกษาในมิติประวัติศาสตร์ สังคม ความเชื่อ และการสร้างสรรค์บทละคร แต่ยังไม่มีผู้ศึกษามิติภาษากับการสร้างภาพแทนที่เชื่อมโยงสู่การขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงมุ่งวิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนาง-สร้อยดอกหมากเพื่อแสดงให้เห็นบทบาทของภาพแทนที่เอื้อต่อการรับรู้คุณค่า ความหมาย และสถานะของตำนาน นำไปสู่การจัดทำข้อมูลรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เพื่อเสนอพิจารณาขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ต่อกรมส่งเสริมวัฒนธรรมต่อไป

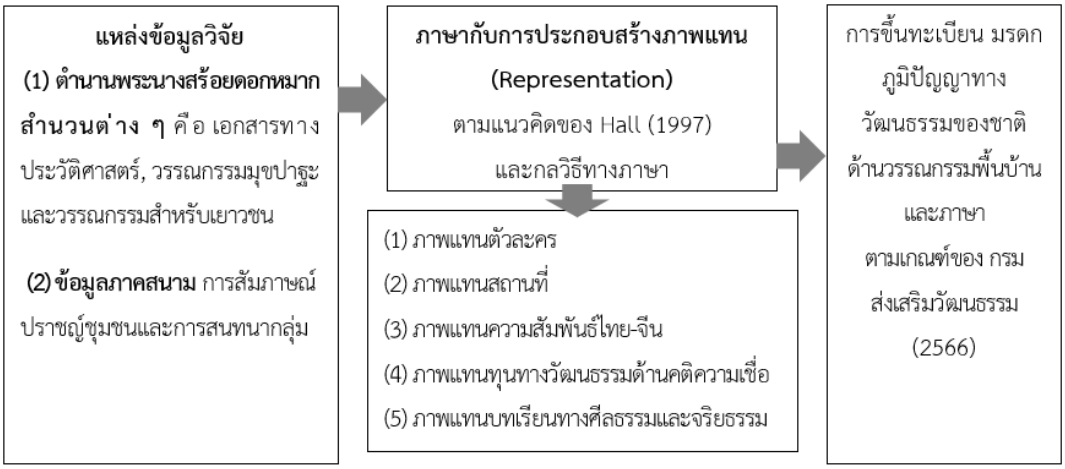
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อวิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากในแต่ละสำนวน

2.2 เพื่อวิเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา

3. กรอบแนวคิดของการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ เริ่มจากการรวบรวมข้อมูลตำนานพระนางสร้อยดอกหมากจากทั้งเอกสารและข้อมูลภาคสนาม วิเคราะห์ตำนานด้วยทฤษฎีภาพแทน ตามแนวคิดของ Hall (1997) ร่วมกับแนวคิดกลวิธีทางภาษา จากนั้นวิเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนานที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ตามเกณฑ์การพิจารณาของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม (2566) ดังแผนภาพที่ 1 ต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

4. ระเบียบวิธีวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาข้อมูลและวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ร่วมกับข้อมูลภาคสนาม (Field Work) นำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยมีระเบียบวิธีวิจัยดังนี้

4.1 ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่ได้รับการเผยแพร่และอยู่ในความรับรู้ของสังคม จำแนกได้ 2 กลุ่ม คือ ข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับตำนานพระนางสร้อยดอกหมากและข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

4.1.1 ข้อมูลตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก รวบรวมและจำแนกได้ 3 กลุ่ม รวมจำนวน 5 สำนวน คือ

1) ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ พบ 2 สำนวน ได้แก่ พระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501) และคำให้การชาวกรุงเก่า ฉบับกรมศิลปากร (2507)

2) ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ที่ปรากฏในวรรณกรรมมุขปาฐะ จำนวน 1 สำนวน

3) ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ที่ปรากฏในวรรณกรรมสำหรับเยาวชน พบ 2 สำนวน ได้แก่ หนังสืออ่านนอกเวลาเรื่อง เจ้าสายน้ำผึ้งกับนางสร้อยดอกหมาก ขององค์การค้าของคุรุสภา (ศิลิมาลา สุวรรณโภคิน, 2529) และหนังสือแบบเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีและวรรณกรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ของสำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ (ขันธ์ชัย อธิเกียรติ และ สิริพัชร์ เจษฎาวิโรจน์, 2559)

4.1.2 ข้อมูลภาคสนาม สัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชน จำนวน 3 คน ที่มีความรู้เกี่ยวกับตำนาน รวมถึงการสนทนากลุ่มกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การวิจัยนี้ได้ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ เลขที่ IRB-RUS-2568-112

4.2 เครื่องมือในการวิจัย กำหนดเครื่องมือ 2 ประเภท คือ เครื่องมือเก็บข้อมูลและแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

4.2.1 เครื่องมือเก็บข้อมูล มีกระบวนการจัดทำ 3 ขั้นตอน ประกอบด้วย การสร้างเครื่องมือ การประเมินคุณภาพเครื่องมือ และการพัฒนาเครื่องมือ มีรายละเอียดของแต่ละขั้นตอนดังนี้

1) การสร้างเครื่องมือ ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือ 3 ชนิด คือ 1) แบบบันทึกตำนานพระนาง-สร้อยดอกหมาก 2) แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และ 3) แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

2) การประเมินคุณภาพเครื่องมือ ผู้วิจัยได้ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเหมาะสมของเครื่องมือวิจัย จำนวน 5 คน ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า แบบบันทึกข้อมูลมีดัชนีความสอดคล้อง (IOC) เท่ากับ 1.00 แสดงว่า มีความเหมาะสมมากที่จะนำไปใช้เก็บข้อมูล

3) การพัฒนาเครื่องมือ เมื่อผู้วิจัยได้รับผลการประเมินเครื่องมือจากผู้เชี่ยวชาญแล้ว จึงนำข้อเสนอแนะไปปรับแก้เพื่อให้ได้แบบบันทึกที่เหมาะสม จากนั้นจึงนำไปเก็บข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ต่อไป

4.2.2 แนวคิดในการวิจัย ผู้วิจัยประยุกต์ใช้แนวคิด 2 กลุ่ม ดังนี้

1) แนวคิดภาษากับการประกอบสร้างภาพแทน ภาพแทน (Representation) เป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการผลิตวัฒนธรรม โดยมี “ภาษา” เป็นสื่อกลางในการผลิตและถ่ายทอดความหมายในสังคม (Hall, 1997) โดยประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวคิดทางภาษาเพื่อศึกษากลไกการทำงานของภาษาในตำนาน คือ แนวคิดการตั้งชื่อตัวละคร (name-typing) ของ Petrie & Boggs (2012, อ้างถึงใน กนกพรรณ วิบูลยศริน, 2566, หน้า 77); ภาษาแสดงโลกทัศน์ ของวรวรรธน์ ศรียาภัย (2565) และภูมินาม (place name) ของไพฑูรย์ ปิยะปกรณ์ (2531)

2) แนวคิดเกี่ยวกับหลักเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเพื่อขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามระเบียบคณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2566, หน้า 37)

4.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล 1) ขั้นเตรียมการ ผู้วิจัยศึกษาและรวบรวมข้อมูลตำนานพระนาง-สร้อยดอกหมากจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดประเด็นการวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิด 2) ขั้นเก็บข้อมูลภาคสนาม แบ่งออกเป็น 2 ระยะ ได้แก่ การเก็บข้อมูลพื้นที่และเอกสารใน พ.ศ. 2567 - 2568 เพื่อศึกษาบริบทของตำนานและขับเคลื่อนสู่การขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สัมภาษณ์และสนทนากลุ่มใน พ.ศ. 2569 เพื่อยืนยันและขยายข้อมูลให้สมบูรณ์ก่อนการวิเคราะห์เรียบเรียงเป็นงานวิจัย

4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากที่จัดระบบข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ เมื่อได้ผลการวิเคราะห์จึงทำการสรุปผลและอภิปรายผลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

5. ผลการวิจัย

5.1 ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากในแต่ละสำนวน

การศึกษาตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ทั้ง 5 สำนวน คือ พระราชพงศาวดารเหนือคำให้การชาวกรุงเก่า วรรณกรรมมุขปาฐะ หนังสืออ่านนอกเวลา และแบบเรียนภาษาไทย พบว่า แต่ละสำนวนมีความเหมือนและต่างกัน กล่าวคือ แต่ละสำนวนมีการกล่าวถึงการกำเนิดของพระนางสร้อยดอกหมาก การเฟ้นหากษัตริย์เพื่อครองกรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ที่มาของพระนามพระเจ้าสายน้ำผึ้ง การเสด็จไปยังกรุงจีน รวมถึงเหตุการณ์ที่พระนางสร้อยดอกหมากเสด็จกลับมาอภิเษกที่กรุงศรีอยุธยาและสิ้นพระชนม์ อย่างไรก็ตาม สำนวนคำให้การชาวกรุงเก่าจะเหมือนเพียงการกำเนิดและที่มาของ พระนามสร้อยดอกหมากเท่านั้น แต่เนื้อหา ชื่อตัวละคร และเหตุการณ์อื่น ๆ ของเรื่อง จนกระทั่งตอนจบมีความแตกต่างกัน ซึ่งเป็นสำนวนเดียวที่จบแบบสุขนาฏกรรม

ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่ปรากฏมี 5 ลักษณะ คือ 1) ภาพแทนตัวละคร 2) ภาพแทนสถานที่ 3) ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน 4) ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ และ 5) ภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ดังนี้

5.1.1 ภาพแทนตัวละคร คือ ภาพแทนของตัวละครอันเกิดจากกลไกทางภาษาที่สร้างความหมายและการรับรู้เกี่ยวกับตัวละครในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ผู้วิจัยนำเสนอ 2 ประเด็น คือ 1) ชื่อตัวละครกับการสร้างภาพแทน และ 2) ภาษาแสดงบทบาทตัวละครกับการสร้างภาพแทน ดังนี้

5.1.1.1 ชื่อตัวละครกับการสร้างภาพแทน การตั้งชื่อตัวละครเป็นองค์ประกอบที่ผู้เขียนหรือผู้เล่าเรื่องให้ความสำคัญ เพราะเป็นเครื่องมือทางภาษาที่ใช้เรียกแทนตัวละคร ช่วยนำทางผู้อ่านไปสู่เหตุการณ์ที่ต้องการสื่อสาร การสร้างตัวละครผ่านการเลือกชื่อ (Characterization through Choice of name) เป็นกลวิธีการสร้างตัวละครเพื่อแสดงให้เห็นความหมายแฝงที่ช่วยอธิบายตัวละคร เทคนิคนี้เรียกว่า name-typing หมายถึง การตั้งชื่อให้ตรงกับบุคลิกของตัวละคร (Petrie & Boggs, 2012, อ้างถึงใน กนกพรรณ วิบูลยศริน, 2566, หน้า 77)

เมื่อพิจารณาชื่อตัวละครในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก พบลักษณะเด่นในการใช้กลวิธีทางภาษาสร้างตัวละครผ่านการเลือกชื่อเพื่อสร้างภาพแทนของตัวละคร กล่าวคือ ชื่อของตัวละครที่ปรากฏในตำนานสอดรับกับบริบทต่าง ๆ ของตัวละคร ช่วยให้ผู้อ่านเชื่อมโยงชื่อเข้ากับบทบาท เหตุการณ์และสถานภาพของตัวละครได้ ทั้งยังช่วยสร้างภาพแทนตัวละครในมิติต่าง ๆ จากการศึกษาปรากฏตัวละครที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้น 3 ตัวละคร คือ 1) พระนางสร้อยดอกหมาก 2) พระเจ้าสายน้ำผึ้ง และ 3) พระเจ้ากรุงจีน รายละเอียดดังนี้

1) พระนางสร้อยดอกหมาก คือ ตัวละครหลักที่มีบทบาทโดดเด่นที่สุดภายในเรื่อง โดยสะท้อนผ่านการนำชื่อตัวละครมาใช้เป็นชื่อตำนาน สันนิษฐานว่า คำว่า “สร้อยดอกหมาก” เพี้ยนมาจากคำว่า

“โซ้ยมัก” ภาษาจีนแต้จิ๋ว แปลว่า “ตาเล็ก” อธิบายว่าคนจีนนั้น มีรูปตาเล็กหรือตาตี่ (ภาษิต จิตรภาษา, 2534, หน้า 128 -129) เมื่อตำนานถูกถ่ายทอดและดำรงอยู่ในสังคมไทย ได้ปรากฏชื่อ “สร้อยดอกหมาก” ที่นอกจากจะให้ความคุ้นชินทางภาษาแล้ว ยังผูกโยงเข้ากับเนื้อหาของตำนาน ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตด้านความสำคัญของถ้อยคำภาษาเรียกชื่อตัวละครที่ปรับเปลี่ยนเพื่อความคุ้นชินและสอดร้อยไปกับเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวเนื่องกับตัวละคร โดยพบที่มาของชื่อ “สร้อยดอกหมาก” ทุกสำนวน มาจากเหตุการณ์เปิดเรื่อง คือ การกำเนิดของพระนางสร้อยดอกหมากจากจั่นหมาก จึงได้ชื่อ “สร้อยดอกหมาก” เป็นบุตรบุญธรรมพระเจ้ากรุงจีน ดังพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) (2501, หน้า 29) ความว่า “ขณะนั้นพระเจ้ากรุงจีนได้บุตรบุญธรรมในจั่นหมากเอามาเลี้ยงไว้ ให้นามชื่อว่านางสร้อยดอกหมาก” และจากคำให้การชาวกรุงเก่า ฉบับกรมศิลปากร (2507, หน้า 7) ความว่า

> *“พระเจ้ากรุงจีน...ครองกรุงคันธาเรศร์...พระองค์เสด็จประพาสสวนราชอุทยาน ...ทอดพระเนตรเห็นจั่นหมากต้นหนึ่งมีดอกใหญ่เกินประมาณก็ทอดพระเนตรเห็นนางกุมารีผู้หนึ่งมีรูปโฉมงาม บังเกิดอยู่ในดอกหมากนั้นดูเป็นมหัศจรรย์ พระองค์มีพระทัยชื่นชมยินดี...โปรดให้พระอัครมเหสีเลี้ยงเป็นพระราชธิดาบุญธรรม ทรงตั้งพระนามกุมารว่า* ***นางสร้อยดอกหมาก****”*

จากความข้างต้นสะท้อนถึงการนำเหตุการณ์สำคัญในเรื่องมาใช้เชื่อมโยงกับชื่อตัวละคร โดยกล่าวถึงการกำเนิดอย่างอัศจรรย์จากจั่นหมาก เป็นเหตุให้ได้รับชื่อว่า “สร้อยดอกหมาก” ถ้อยคำภาษาเรียกแทนตัวละครนี้ ขับเน้นคุณสมบัติที่ส่งผลต่อการสร้างภาพแทนของตัวละครในมิติต่าง ๆ และช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังจดจำเหตุการณ์เปิดเรื่องได้อย่างชัดเจน เอื้อต่อการถ่ายทอดและสืบต่อเรื่องราวของตำนานต่อไป

2) พระเจ้าสายน้ำผึ้ง เป็นตัวละครเอก ทำหน้าที่ผูกโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนจบ แต่ละสำนวนมีการใช้ภาษาสร้างภาพแทนตัวละครผ่านการตั้งชื่อปรากฏอย่างเด่นชัด ด้วยการนำเหตุการณ์สำคัญภายในเรื่องมาเชื่อมโยงกับการตั้งชื่อตัวละคร โดยเล่าถึงการเดินทางไปกรุงจีนซึ่งระหว่างทางพบผึ้งจับที่อกไก่ใต้ช่อฟ้าหน้าบันจึงได้ตั้งจิตอธิษฐานต่อพระประธานในโบสถ์ ดังในพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 29-30) ความว่า *“เดชะบุญญาภิสังขารของเรา ๆ จะได้ครองไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์...ขอให้น้ำผึ้งย้อยหยดลงมากลั้วเอาเรือรีบขึ้นไปประทับแทบกำแพงแก้ว...น้ำผึ้งก็ย้อยลงมากลั้วเอาเรือพระที่นั่งรื้อขึ้นไปถึงที่...จึงถวายพระนามว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้ง”* และจากแบบเรียนของขันธ์ชัย อธิเกียรติ และสิริพัชร์ เจษฎาวิโรจน์ (2551, หน้า 7) ความว่า *“หากเดชะบารมีที่พระองค์จะปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ขอให้น้ำผึ้งย้อยลงมาสู่เรือพระที่นั่ง ครั้นตรัสสิ้นเสียง น้ำผึ้งก็ย้อยลงมาสู่เรือพระที่นั่ง...ถวายพระนามว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้ง”* การเปลี่ยนแปลงคำเรียกชื่อ

“พระเจ้าสายน้ำผึ้ง” จึงมีที่มาจากเหตุการณ์อัศจรรย์ดังกล่าว ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตถึงความสำคัญของถ้อยคำภาษาในการตั้งชื่อตัวละครว่า ในทุกสำนวนมักมีการใช้คำเรียกตำแหน่งแทนตัวละครก่อนเกิดเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงชื่อ โดยในแบบเรียนใช้คำว่า “พระราชา” ขณะที่พระราชพงศาวดารเหนือและหนังสือ อ่านนอกเวลาใช้คำเรียกตำแหน่งตามเมืองที่ปกครองว่า “พระเจ้ากรุงไทย” เป็นคำเรียกทั่วไปของตัวละครผู้เป็นกษัตริย์ในเรื่องเล่าซึ่งเรียกตามตำแหน่งหรือเมืองที่ปกครองเพื่อช่วยในการถ่ายทอดของผู้ส่งสารและลดความสับสนของผู้รับสาร อย่างไรก็ตาม แม้ในบางสำนวนไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวอย่างชัดเจน แต่ก็ยังคงใช้คำเรียกตัวละครว่า “พระเจ้าสายน้ำผึ้ง” โดยไม่ปรากฏคำเรียกอื่น ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของเรื่องราวและสะท้อนให้เห็นความสำคัญของชื่อในฐานะภาพแทนของตัวละครที่ช่วยเชื่อมโยงตัวละครเข้ากับเหตุการณ์สำคัญในเรื่อง ทำให้เรื่องเล่าสามารถถูกจดจำได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น และเอื้อต่อการถ่ายทอดเรื่องเล่าจากอดีตสู่ปัจจุบัน

3) พระเจ้ากรุงจีน ทุกสำนวนปรากฏคำเรียกชื่อตัวละคร “พระเจ้ากรุงจีน” โดยใช้กล่าวถึงกษัตริย์ผู้รับเด็กหญิงที่เกิดจากจั่นหมากเป็นพระธิดาบุญธรรมและตั้งชื่อว่าพระนางสร้อยดอกหมาก การใช้ถ้อยคำเรียกตัวละครว่า “พระเจ้ากรุงจีน” เป็นตำแหน่งตามเมืองที่ปกครองมาใช้เรียก เพื่อง่ายต่อการถ่ายทอดและป้องกันความสับสน หากใช้ชื่อภาษาจีน แม้จะเป็นการสร้างความสมจริง แต่ด้วยความไม่คุ้นชินกับภาษาอาจสร้างความสับสนให้ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร ทั้งยังยากต่อการจดจำหรือส่งต่อเรื่องราว

นอกจากนี้การใช้คำเรียกแทนตัวละครว่า “พระเจ้ากรุงจีน” มีลักษณะเป็นถ้อยคำคู่ตรงข้ามกับ “พระเจ้ากรุงไทย” แสดงถึงความเป็นเขาเป็นเราได้อย่างชัดเจน การตั้งชื่อโดยใช้ชื่อเมืองมาเรียกแทนตัวละครนี้ จึงเป็นการนำองค์ประกอบสำคัญของเนื้อเรื่องมาใช้ในการสร้างความหมายให้กับตัวละคร ด้วยฉากเมืองจีนทำหน้าที่สื่อนัยถึงความห่างไกล ความยิ่งใหญ่ และอำนาจ ส่งผลให้ตัวละครถูกมองในฐานะผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่ ทั้งยังมีอิทธิพลต่อการสร้างภาพแทนแก่ตัวละครภายในเรื่องผ่านบทบาทด้วยเช่นกัน

การศึกษาชื่อตัวละครกับการสร้างภาพแทนพบกลวิธีทางภาษาผ่านการเลือกชื่อ โดยนำเหตุการณ์สำคัญหรือบทบาทของตัวละครมาสะท้อนในชื่อเรียก ชื่อจึงไม่ใช่เพียงการระบุตัวบุคคล แต่มีนัยแทนภาพรวมของเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง ช่วยให้ตำนานถูกจดจำ ถ่ายทอด และสืบต่อ อีกทั้งเอื้อต่อการสร้างภาพแทนของตัวละครในมิติต่าง ๆ

5.1.1.2 ภาษาแสดงบทบาทตัวละครกับการสร้างภาพแทน นอกจากภาษาที่ใช้ในการตั้งชื่อตัวละครซึ่งนำเอาเหตุการณ์สำคัญของตัวละครที่มีต่อเรื่องมาใช้แล้วนั้น ยังพบว่าในส่วนของเนื้อเรื่องมีการใช้ภาษาสร้างภาพแทนในมิติต่าง ๆ สะท้อนผ่านบทบาทของตัวละครภายในเรื่อง พบดังนี้

ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่พบในหลากหลายสำนวนแสดงให้เห็นการสร้างภาพแทนหลากหลายมิติผ่านการแสดงบทบาทของตัวละคร โดยใช้ภาษาเป็นเครื่องมือหลัก ดังที่ Hall (1997) ได้อธิบายแนวคิดภาพแทน สรุปได้ว่า ภาพแทน คือ “representation is the production of meaning through language” ภาพแทนจึงมีลักษณะคล้ายกับภาษา เนื่องจากเป็นผลผลิตทางความหมายที่เกิดจากระบบความคิด

ในจิตใจของมนุษย์ผ่านการทำงานของภาษา โดยอาศัยการเชื่อมโยงระหว่างระบบความคิดกับภาษา ทำให้มนุษย์สามารถอ้างอิงถึงทั้งโลกแห่งความจริงและโลกแห่งจินตนาการที่ถูกปรุงแต่งขึ้นได้ จากการศึกษาพบภาพแทนที่ปรากฏเด่นชัดดังนี้

1) พระนางสร้อยดอกหมาก: ภาพแทนของสตรีศักดิ์สิทธิ์ ปัจจุบันพระนางสร้อยดอกหมากเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำวัดพนัญเชิงวรวิหารที่ผู้คนศรัทธาอย่างกว้างขวาง จากการศึกษาตำนานทำให้เห็นว่า เรื่องเล่าเป็นปัจจัยสำคัญของการแปรเปลี่ยนไปสู่การเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งใช้ภาษาแสดงบทบาทของตัวละครเป็นกลไกสำคัญในการสร้างภาพแทนสตรีศักดิ์สิทธิ์ โดยค่อย ๆ ถูกประกอบสร้างขึ้นผ่านเหตุการณ์ การเลือกถ้อยคำ และการกำหนดบทบาทของตัวละคร โดยเฉพาะ “การกำเนิด” และ “การตาย” ที่ทุกสำนวนกล่าวถึงการกำเนิดจาก “จั่นหมาก” ซึ่งเป็นการกำเนิดผิดพ้นคนทั้งหลายอย่างอัศจรรย์ ประกอบกับความมีบุญญาธิการในฐานะสตรีสูงศักดิ์ผ่านภาษาที่กล่าวถึง “พระธิดาบุญธรรม” ซึ่งเป็นคำแสดงการยกระดับสถานภาพในการเป็นบุคคลสำคัญที่ได้รับการยกย่องเหนือชนชั้นทางสังคม อีกทั้งยังเชื่อมโยงถึงการยอมรับในความอัศจรรย์ของการกำเนิดจากพระเจ้ากรุงจีน สะท้อนผ่านการตั้งชื่อให้ว่า “สร้อยดอกหมาก” ถือเป็นคุณสมบัติสำคัญในการประกอบสร้างภาพแทนของพระนางในฐานะสตรีศักดิ์สิทธิ์ ภาพแทนดังกล่าวจึงทำหน้าที่เป็นจุดตั้งต้นของความศักดิ์สิทธิ์ที่ติดตัวพระนางและปรากฏอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งเรื่อง การตายของพระนางสร้อยดอกหมากยังเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งในการสร้างภาพแทนสตรีศักดิ์สิทธิ์ โดยกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อพระนางสร้อยดอกหมากเสด็จเทียบท่าถึงกรุงศรีอยุธยา หากแต่พระเจ้าสายน้ำผึ้งไม่ได้เสด็จมารับด้วยพระองค์เอง เหตุการณ์ดังกล่าวจึงเป็นเหตุสำคัญที่นำไปสู่การสิ้นพระชนม์ของพระนางสร้อยดอกหมาก ปรากฏ 3 ลักษณะ ได้แก่ การกลั้นใจตาย การเจาะสำเภาล่มและการกระโดดน้ำตาย แตกต่างกันไปในแต่ละสำนวน หากแต่ทุกสำนวนล้วนกล่าวถึงสถานที่แห่งการตายซึ่งเกิดขึ้นบริเวณริมแม่น้ำเหมือนกัน ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดอนุภาคเรื่องเล่า ตามแนวคิดของสติธ ทอมป์สัน ที่กล่าวถึงอนุภาคการตายไปเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องน้ำ ซึ่งคล้ายกับอนุภาคสากล คือ อนุภาค E 653.1 reincarnation as water-spirit (Thompson, 1955-1958, p. 852) ชี้ให้เห็นว่า การตายในน้ำหรือบริเวณสายน้ำเป็นอนุภาคที่พบบ่อยในตำนานและนิทานพื้นบ้าน เช่นเดียวกับ “พระนางสร้อยดอกหมาก” ที่ได้ถูกสถาปนาเป็น “เจ้าแม่สร้อยดอกหมาก” ขณะเดียวกันเรื่องราวการตายอันเกิดจากความไม่สมหวังในความรักยังส่งผลต่อการสร้างบทบาทของพระนางสร้อยดอกหมากต่อความเชื่อในฐานะเทพช่วยเหลือด้านความรัก การขอบุตร โดยอ้างอิงตำนานเชื่อมโยงกับความเห็นใจ เข้าใจ และเมตตาช่วยเหลือ ดังนั้นการตายของพระนางจึงเป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้ตัวละครถูกยกระดับจากมนุษย์ไปสู่การเป็นสตรีศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการใช้ภาษาในการเล่าเรื่องและจัดวางบทบาทของตัวละคร คำว่า “พระนางสร้อยดอกหมาก” จึงได้กลายเป็นภาษาที่แสดงโลกทัศน์มนุษย์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังที่ วรวรรธน์ ศรียาภัย (2565, หน้า 180) ได้กล่าวว่า *“เมื่อมนุษย์ได้มองเห็นสิ่งเหนือธรรมชาติ บางคนเชื่อว่ามีจริง บางคนเชื่อว่าไม่มีจริง แต่สิ่งที่มีอยู่จริงคือ คำและถ้อยคำแสดงโลกทัศน์มนุษย์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ”* ด้วยเหตุนี้จึงสะท้อนให้เห็นภาษาแสดงบทบาทพระนางสร้อยดอกหมากในฐานะภาพแทนของสตรีศักดิ์สิทธิ์ปรากฏอย่างเด่นชัด

2) พระเจ้าสายน้ำผึ้ง: ภาพแทนของกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ ตำนานกล่าวถึงการได้มาซึ่งตำแหน่งกษัตริย์ผู้ครองอโยธยาผ่านกระบวนการพิสูจน์และการเสี่ยงทายอันสะท้อนความเชื่อเรื่องบุญญาธิการและโชคชะตา ดังตัวอย่างจากพระราชพงศาวดารเหนือและหนังสืออ่านนอกเวลา สรุปได้ว่าในสมัยที่บ้านเมืองไม่มีกษัตริย์ปกครอง จึงแต่งเรือเสี่ยงทายไปหยุดที่แห่งหนึ่งและพบกลุ่มเด็กเลี้ยงโคเล่นกันอยู่ โดยความหมายของบุญญาธิการที่ปรากฏในเรื่องเล่าเหล่านี้มีการปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมรายละเอียดให้สอดคล้องกับยุคสมัยและรูปแบบการดำรงอยู่ของตำนาน กล่าวคือ ระยะแรกเน้นการได้มาซึ่งตำแหน่งกษัตริย์อโยธยาผ่านความอัศจรรย์และอำนาจแห่งโชคชะตา ดังตัวอย่างจากพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 28) ความว่า *“ขณะนั้นหมู่เด็กเลี้ยงโคอยู่ ณ ทุ่งนา ๔๗ คน... คนหนึ่งขึ้นว่าราชการบนจอมปลวกนั้น หมู่เด็กทั้งปวงหมอบราบอยู่เป็นนิจ...โกรธข้าราชการสั่งให้เพชฌฆาตเอาไปฆ่าเสียด้วยไม้ขี้ตอก ไปตัดศีรษะ ๆ นั้นก็ขาด”* ต่อมาจึงมีการปรับเปลี่ยนแต่งเติมรายละเอียดเกี่ยวกับคุณลักษณะอันพึงประสงค์ด้านการศึกษาให้เข้ากับระบบคิดของสังคมสมัยใหม่ที่ไม่ได้เน้นเพียงบุญญาธิการเท่านั้น หากแต่ยังชี้ให้เห็นถึงคุณสมบัติสำคัญของกษัตริย์ในอุดมคติ ทั้งสติปัญญา ความสามารถ และความเหมาะสมต่อการปกครอง ดังตัวอย่างจากหนังสืออ่านนอกเวลา ของ ศิลิมาลา สุวรรณโภคิน (2529, หน้า 8) ความว่า *พบเด็กชายคนหนึ่งท่าทางฉลาดพูดจาตอบโต้ฉาดฉาน เหล่าอำมาตย์ต่างก็คิดว่า ชะรอยเด็กคนนี้ คงจะเป็นผู้มีบุญกิริยาท่าทางจึงต่างกับเด็กอื่นจนเห็นได้ชัด แม้การเจรจากับเราผู้ใหญ่กว่าก็ฉลาดหลักแหลม เมื่อคิดดังนั้นเหล่าอำมาตย์จึงพร้อมกันเชิญเด็กชายคนนั้นมาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ปกครองกรุงไทยต่อไป”*

การกล่าวถึงสติปัญญาและความสามารถดังกล่าวจึงทำหน้าที่เป็นภาพแทนที่เสริมเข้ากับคุณสมบัติความเป็นกษัตริย์ ขณะเดียวกันเรื่องเล่าก็ยังคงรักษาองค์ประกอบของความอัศจรรย์ไว้เพื่อเน้นย้ำภาพของบุญญาธิการที่ติดตัวพระเจ้าสายน้ำผึ้งตลอดทั้งเรื่อง

ในด้านความมีบุญญาธิการของพระเจ้าสายน้ำผึ้งยังถูกขับเน้นผ่านการพิสูจน์ซ้ำจากเหตุการณ์และบุคคลสำคัญภายในเรื่อง โดยเฉพาะพระเจ้ากรุงจีน ที่มีบทบาทพิสูจน์และแสดงให้เห็นความมีบุญญาธิการของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง ทั้งการทำนายหาผู้มีบุญญาธิการเพื่อเป็นคู่ครองของพระนาง-สร้อยดอกหมาก และเหตุการณ์อัศจรรย์ในการเดินทางไปกรุงจีนได้อย่างรวดเร็วและปลอดภัยจากสัตว์ร้าย ความมีบุญญาธิการของพระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงแสดงภาพของการยอมรับที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงภูมิภาคเท่านั้น หากแต่มีลักษณะการยอมรับในระดับสากลผ่านตัวแทนผู้มีอำนาจจากนอกพื้นที่ อย่างพระเจ้ากรุงจีน “พระเจ้าสายน้ำผึ้ง” จึงถูกประกอบสร้างให้เป็นภาพแทนกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการผ่านการใช้ภาษาในตำนานอย่างเป็นระบบ ทั้งในมิติของเหตุการณ์อัศจรรย์ การตั้งชื่อ การพิสูจน์จากผู้มีอำนาจ และการผสานคุณสมบัติด้านบุญญาธิการเข้ากับสติปัญญาและความเหมาะสมในการปกครองซึ่งล้วนส่งเสริม ภาพของกษัตริย์ในอุดมคติที่สังคมให้การยอมรับและสืบทอดต่อกันมาในรูปของตำนานจนถึงปัจจุบัน

3) พระเจ้ากรุงจีน: ภาพแทนของผู้ให้การรับรองและเชื่อมสัมพันธ์รัฐ ตำนานแต่ละสำนวนแสดงให้เห็นถึงกลไกทางภาษาที่ประกอบสร้างภาพแทนของผู้ให้การรับรองและเชื่อมสัมพันธ์รัฐแก่ตัวละครพระเจ้ากรุงจีน กล่าวคือ จากการศึกษาภาพแทนที่ปรากฏกับตัวละครหลักทั้งพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาพแทนของสตรีศักดิ์สิทธิ์ และพระเจ้าสายน้ำผึ้ง: ภาพแทนของกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ ดังที่ได้นำเสนอไปในการวิเคราะห์ข้างต้นแล้วนั้น จะเห็นได้ว่า พระเจ้ากรุงจีนเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญต่อการก่อร่างสร้างภาพแทนให้แก่ตัวละครดังกล่าวในบทบาทผู้ให้การรับรองผ่าน “การยอมรับ” และ “การพิสูจน์” จะเห็นได้จาก การยอมรับความอัศจรรย์แห่งการกำเนิดและประทานชื่อที่ย้ำการเป็นสตรีศักดิ์สิทธิ์ว่า “พระนางสร้อยดอกหมาก” หรือการยอมรับความมีบุญญาธิการของพระเจ้าสายน้ำผึ้งผ่านเหตุการณ์การเสี่ยงทายและทดสอบเพื่อเลือกคู่ครอง ช่วยสร้างเสริมภาพแทนของพระเจ้าสายน้ำผึ้งในฐานะกษัตริย์ผู้เพียบพร้อมตามอุดมคติอีกด้วย นอกจากนี้ ในมิติของการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างรัฐ พระเจ้ากรุงจีน ยังถูกนำเสนอให้เป็นภาพแทนที่สะท้อนความสัมพันธ์อันดีระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงจีน ดังความที่ปรากฏในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก สำนวนมุขปาฐะจากปราชญ์ชุมชน (การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) สรุปได้ว่า *“สมัยนั้นกรุงจีนกับกรุงอโยธยามีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นต่อกัน พระเจ้ากรุงจีนจึงส่งสาสน์มาว่าจะยกธิดาให้กับพระเจ้าสายน้ำผึ้ง พระเจ้าสายน้ำผึ้งก็พานางกลับอโยธยา”* เหตุการณ์ดังกล่าวจึงสะท้อนภาพพระเจ้ากรุงจีนในฐานะผู้มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางการเมืองและวัฒนธรรมระหว่างสองอาณาจักร

ด้วยเหตุนี้ พระเจ้ากรุงจีนจึงถูกประกอบสร้างให้เป็นภาพแทนของผู้ให้การรับรองและผู้เชื่อมสัมพันธ์รัฐผ่านการใช้ภาษาและโครงสร้างของเรื่องเล่าตำนานอย่างเป็นระบบ ทั้งในมิติของการยอมรับ การพิสูจน์ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการสร้างความหมายและขับเน้นภาพแทนให้กับตัวละครอื่น ๆ ภายในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก

การศึกษาภาษาแสดงบทบาทตัวละครกับการสร้างภาพแทน แสดงให้เห็นบทบาทของภาษาในฐานะเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการกำหนดบทบาทของตัวละคร ซึ่งบทบาทเหล่านี้มีส่วนโดยตรงต่อการประกอบสร้างภาพแทนในมิติต่าง ๆ ทั้งภาพแทนของความศักดิ์สิทธิ์ ภาพแทนของกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ ตลอดจนภาพแทนที่สะท้อนโครงสร้างทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

การประกอบสร้างภาพแทนตัวละครสะท้อนให้เห็นว่า ภาษาเป็นกลไกสำคัญในการประกอบสร้างความหมาย ตามแนวคิดของ Hall (1997) ผ่านคุณลักษณะและสถานภาพของตัวละคร จนทำให้ตำนานได้รับการจดจำและผลิตซ้ำความหมายในสังคมร่วมสมัย อันนำไปสู่การธำรงคุณค่าและการยอมรับตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ด้วยเหตุนี้ภาพแทนของตัวละครจึงมีบทบาทสำคัญต่อการขึ้นทะเบียนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา

5.1.2 ภาพแทนสถานที่ คือ ภาพแทนที่เกิดจากการประกอบสร้างความหมายของฉากในตำนาน ทำให้สถานที่ที่ปรากฏอยู่จริงตามตำนานกลายเป็นพื้นที่ของความทรงจำร่วม ประวัติความเป็นมา ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชุมชน การวิจัยนี้จะศึกษาโดยใช้แนวคิดภูมินาม (place name) คือ วัฒนธรรมทางด้านภาษาที่มนุษย์ตั้งขึ้น เรียกสถานที่ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของคน ทุกแห่งล้วนมีประวัติความเป็นมาของชื่อ (ไพฑูรย์ ปิยะปกรณ์, 2531, หน้า 76-77) ซึ่งตำนานพระนางสร้อยดอกหมากร้อยเรียงพื้นที่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาไว้ในเรื่อง ทำให้เห็นความเกี่ยวข้องกันโดยพื้นที่ สามารถอธิบายที่มาและภูมินามได้อย่างมีคุณค่า (ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์, 2562, หน้า 30) จากการศึกษาภาพแทนสถานที่ที่สำคัญในตำนานพบดังนี้

1) วัดพนัญเชิงวรวิหาร ตามความรับรู้ของชุมชนมีความเชื่อว่า ตำนานพระนาง-สร้อยดอกหมากเป็นปฐมเหตุแห่งการสร้างวัดพนัญเชิงวรวิหาร ซึ่งพระเจ้าสายน้ำผึ้งโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความรักและการระลึกถึงพระนางสร้อยดอกหมาก เมื่อพิจารณาภูมินามในสำนวนต่าง ๆ พบว่า แรกเริ่มใช้คำว่า “วัดพระเจ้าพระนางเชิง” “วัดเจ้าพระนางเชิง” “วัดพระนางเอาเชิง” “วัดพระนางเชิง” “วัดพระนางเชิญ” เป็นการสร้างศัพท์โดยอ้างถึงกิริยาอาการของพระนางสร้อยดอกหมากที่ทรงน้อยพระทัยพระเจ้าสายน้ำผึ้งที่ไม่ทรงมารับพระนางด้วยพระองค์เอง กระทั่งกลายเป็นโศกนาฏกรรมของเรื่อง จะเห็นได้จากพระราชพงศาวดารเหนือ ความว่า

> *ครั้นถึงเสด็จไปบนสำเภารับนาง ๆ นางตัดพ้อว่าไม่ไป พระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงสัพยอกว่า ไม่ไปแล้วก็อยู่นี่ พอตกพระโอษฐ์ลง นางก็กลั้นใจตาย...จุลศักราช ๕๐๖ ปีมะโรง ฉศก จึงเชิญศพมาพระราชทานเพลิงที่แหลมบางกะจะ สถาปนาเป็นพระอารามให้นามชื่อ* ***วัดพระเจ้าพระนางเชิง*** *แต่นั้นมา (พระวิเชียรปรีชา (น้อย), 2501, หน้า 30-31)*

จากการศึกษาสำนวนต่าง ๆ พบว่า พระราชพงศาวดารเหนือมีอิทธิพลต่อสำนวนอื่น เช่น วรรณกรรมมุขปาฐะ จะกล่าวถึงที่มาของชื่อแตกต่างจากพระราชพงศาวดารเหนือเล็กน้อย โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับพลวัตและที่มาของชื่อมากขึ้น ระบุว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้งสร้างวัดชื่อ วัดพระนางเอาเชิง ต่อมาเพี้ยนเป็นวัดพระนางเชิง และกลายเป็นวัดพนัญเชิงอย่างในปัจจุบัน จะเห็นได้จากในสำนวนวรรณกรรมมุขปาฐะ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) ความว่า *“หลังจัดงานพระศพ พระเจ้าสายน้ำผึ้งได้สร้างวัดขึ้นเรียกชื่อว่า วัดพระนางเอาเชิง หมายถึง การที่สร้อยดอกหมากเอาเชิงกับพระองค์ต่อมาเพี้ยนเป็นวัดพระนางเชิงและวัดพนัญเชิงในที่สุด”*

หนังสืออ่านนอกเวลากล่าวถึงที่มาของชื่อต่างออกไป โดยระบุชื่อว่า “วัดพระนางเชิญ” ซึ่งมาจากเหตุการณ์เชิญพระศพมาพระราชทานเพลิง แต่ไม่ได้อธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของภูมินาม ความว่า*“พระเจ้าสายน้ำผึ้งทรงเสียพระทัยมาก...ให้เชิญพระศพของพระนางขึ้นมาพระราชทานเพลิง...*

และทรงสร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระนางสร้อยดอกหมาก ตั้งชื่อวัดว่า ***วัดพระนางเชิญ****”* (ศิลิมาลา สุวรรณโภคิน, 2529, หน้า 27-31)

ส่วนแบบเรียนกล่าวถึงภูมินาม “วัดเจ้าพระนางเชิง” และเพี้ยนมาเป็น“วัดพนัญเชิง” ให้รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการสร้างรูปจำลองและที่ตั้งของวัดในปัจจุบัน ความว่า *“พระเจ้าสายน้ำผึ้ง ทรงสถาปนาพระอารามแล้วให้นามว่า* ***วัดเจ้าพระนางเชิง ต่อมาภายหลังเรียกชื่อเพี้ยนเป็นวัดพนัญเชิง*** *และมีการปั้นรูปจำลองของพระนางสร้อยดอกหมากไว้ภายในวัด ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”* (ขันธ์ชัย อธิเกียรติ และ สิริพัชร์ เจษฎาวิโรจน์ (2551, หน้า 8)

จากการศึกษาวัดพนัญเชิงวรวิหารในมิติภาพแทนสถานที่พบว่า เป็นฉากสำคัญที่ล้วนแต่เชื่อมโยงกับตัวละครและเหตุการณ์โศกนาฏกรรมในตำนานทั้งสิ้น ในมิติภูมินามจะเห็นว่า ตำนานแต่ละสำนวนกล่าวถึงที่มาของชื่อวัดว่ามาจากการแสดงบทบาทของตัวละครเอกในเรื่อง จนกลายมาเป็นชื่อ “วัดพนัญเชิง” ในที่สุด เหล่านี้สะท้อนให้เห็นกลไกทางภาษาที่สัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรม เมื่อชาวบ้านกล่าวถึงพื้นที่ของตนเอง มักจะอ้างอิงถึงเหตุการณ์ในตำนานเพื่ออธิบายที่มาและนิยามความหมายของสถานที่ ตำนานจึงทำหน้าที่เชื่อมโยงพื้นที่ทางกายภาพเข้ากับประวัติศาสตร์และเรื่องเล่า ทำให้กลายเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำและอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน

2) บ้านหัวปลวก เป็นการตั้งชื่อตำบล โดยนำฉากและเหตุการณ์สำคัญในตำนานสำนวนพระราชพงศาวดารเหนือมาใช้ กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เด็กชายเลี้ยงโคสมมติตัวเองเป็นพระเจ้าแผ่นดินนั่งอยู่บนจอมปลวก แสดงถึงอำนาจเหนือสามัญชนทั่วไป ซึ่งเป็นคติความเชื่อเรื่องผู้มีบุญเป็นกษัตริย์ในสังคมไทยโบราณ ดังพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 28) ความว่า *“ขณะนั้นหมู่เด็กเลี้ยงโคอยู่ ณ ทุ่งนา ๔๗ คน เลี้ยงโคตำบล มีปลวกสูงใหญ่ศอกเศษ...คนหนึ่งขึ้นว่าราชการบนจอมปลวกนั้น...โกรธข้าราชการสั่งให้เพชฌฆาตเอาไปฆ่าเสียด้วยไม้ขี้ตอก ไปตัดศีรษะ ๆ นั้นก็ขาด เรียกว่า* ***บ้านหัวปลวก****”* เมื่อพิจารณาภูมินามพบว่า การตั้งชื่อ “บ้านหัวปลวก” เป็นตั้งชื่อโดยอ้างถึงลักษณะทางกายภาพของฉากและเหตุการณ์สำคัญในตำนาน เกิดจากภาษาทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการบันทึกและผูกโยงชื่อบ้านนามเมืองกับเรื่องเล่า ตลอดจนประกอบสร้างภาพบ้านหัวปลวกให้เป็นภาพแทนสถานที่แห่งบุญญาธิการและความชอบธรรมทางอำนาจของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง

3) บ้านคานหาม ตั้งชื่อโดยนำ “คานหาม” ซึ่งเป็นองค์ประกอบย่อยในตำนานมาเป็นชื่อบ้านนามเมือง กล่าวถึงการอัญเชิญสตรีนางหนึ่งมาเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 29) ความว่า *“ลูกมอญมาขายผ้า พ่อลูกได้เบญจลักษณ์...จึงแต่งเรือลงไปรับกับคานหาม...ก็รับนางขึ้นคานหามมาพระราชวัง แต่นั้นมาจึงเรียกว่า* ***บ้านคานหาม****”* เมื่อศึกษาภูมินามจะพบว่า “บ้านคานหาม” มาจากอุปกรณ์ในฉากอัญเชิญสตรีผู้มีบุญมาอภิเษกกับพระเจ้าสายน้ำผึ้ง “คานหาม” เป็นสัญลักษณ์แทนการให้เกียรติ การยกและเปลี่ยนผ่านจากสตรีสามัญสู่อัครมเหสี กระบวนการดังกล่าวแสดงให้เห็นการทำงานของภาษาที่แปลงส่วนประกอบ

ย่อยของตำนานให้กลายเป็นเครื่องหมายทางวัฒนธรรม “บ้านคานหาม” จึงเป็นภาพแทนสถานที่แห่งการสถาปนาสถานภาพโดยภาษาทำหน้าที่บันทึกและเชื่อมโยงภูมินามกับตำนานเข้าไว้ด้วยกัน

4) เกาะพระ เป็นภูมินามที่เกิดจากการนำเหตุการณ์ที่พระเจ้าสายน้ำผึ้งพาพระนางสร้อยดอกหมากกลับพระนคร มีเหล่าขุนนาง ราษฎร และพระสงฆ์จำนวนมากออกไปรับเสด็จมาใช้ตั้งเป็นชื่อบ้านนามเมือง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 30) ความว่า *“พระเจ้าสายน้ำผึ้งก็ถวายบังคมลาพานางลงสำเภา สิบห้าวันมาถึงแดนพระนคร ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยกับพระราชาคณะราษฎร เทพนิกร ก็โสมนัสยินดีทั่วไปจึงแต่งการรับเสด็จ พระราชาคณะฐานานุกรม ๑๕๐ ไปรับที่เกาะ จึงเรียก**เกาะพระ**แต่นั้นมา”* จะเห็นได้ว่า “เกาะพระ” มีการตั้งชื่อโดยนำลักษณะภูมิศาสตร์ที่เป็นเกาะมาผนวกเข้ากับเหตุการณ์ในตำนานซึ่งสะท้อนแนวคิดภูมินาม ทั้งยังแสดงถึงวิถีปฏิบัติ โครงสร้างทางสังคม และสถานภาพของบุคคลในสังคมไทย ภาพแทนพื้นที่เกาะพระจึงเป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์อำนาจรัฐและประชาชนที่ปรากฏผ่านเรื่องเล่าในตำนาน

นอกจากนี้ยังปรากฏภูมินามที่เกิดจากอิทธิพลของภาษาในเรื่องเล่าซึ่งเชื่อมโยงตำนานกับพื้นที่อย่างเด่นชัด คือ **ตำบลสำเภาล่ม** เป็นการขยายต่อจากตำนานเดิม กล่าวถึงข้าราชบริพารของพระนางที่มาจากกรุงจีนพร้อมใจกันเจาะสำเภาตายตาม สำเภาถูกพัดมาฝั่งตรงข้ามกับวัดพนัญเชิงวรวิหาร จึงเรียกพื้นที่นั้นว่าตำบลสำเภาล่ม

จากการศึกษาภาพแทนสถานที่ในตำนานพระนางสร้อยดอกหมากพบว่า แต่ละสถานที่ถูกประกอบสร้างความหมายผ่านกระบวนการทางภาษา ตามแนวคิดของ Hall (1997) ในลักษณะ“ภูมินาม” โดยภาษาทำหน้าที่บันทึก คัดเลือก และเชื่อมโยงเรื่องเล่าตำนานเข้ากับพื้นที่ทางกายภาพ สถานที่ดังกล่าวจึงไม่ได้เป็นเพียงฉากของตำนาน แต่เป็นพื้นที่แห่งความทรงจำร่วม คติความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชุมชน

5.1.3 ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน ตำนานทุกสำนวน ยกเว้นคำให้การชาวกรุงเก่า ล้วนมีฉากหลังที่กล่าวถึงสองอาณาจักรคือ กรุงศรีอยุธยาและกรุงจีน โดยนำเสนอภาพความสัมพันธ์อันดีระหว่างทั้งสองอาณาจักรผ่านบรรยากาศแห่งความคุ้นเคยและการยอมรับซึ่งกันและกัน ทั้งความสัมพันธ์ระดับกษัตริย์และระดับรัฐ ดังสำนวนวรรณกรรมมุขปาฐะ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) สรุปได้ว่า *“สมัยนั้นกรุงจีนกับกรุงอโยธยา มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นต่อกัน พระเจ้ากรุงจีนจึงส่งสาสน์มาว่าจะยกธิดาให้กับพระเจ้าสายน้ำผึ้ง พระเจ้าสายน้ำผึ้งก็พานางกลับอโยธยา”* ถ้อยคำดังกล่าวสะท้อนภาพความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจและการยอมรับในสถานะอำนาจที่ทัดเทียมกันระหว่างสองอาณาจักร โดยเฉพาะการอภิเษกสมรสระหว่างราชวงศ์ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมสัมพันธ์ทางการเมืองและการทูตในบริบทของรัฐโบราณ ความปีติยินดีที่ปรากฏในเหตุการณ์ดังกล่าวจึงทำหน้าที่ตอกย้ำภาพแทนความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐ อีกทั้งภาพเดินเรือเทียบท่าไปมาหาสู่กันที่ปรากฏในตำนานยังสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและรัฐที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้ว จนรู้เส้นทางและสามารถคาดคะเนระยะเวลาในการเดินทางระหว่างสองอาณาจักรได้เป็นอย่างดี จึงสามารถอนุมานถึง

บริบทการเดินเรือเพื่อการทูตและเศรษฐกิจการค้าซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างและหล่อหลอมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงหลักฐานอันเป็นรูปธรรมที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงจีน ปรากฏผ่านหลายสำนวน สรุปความได้ว่า *"เมื่อพระนางสร้อยดอกหมากเสียชีวิตนำมาซึ่งความเศร้าเสียใจแก่ทั้งชาวอยุธยาและชาวจีนจึงได้สร้างวัดพนัญเชิงขึ้น"* ขณะเดียวกันมีการกล่าวถึงการสร้างศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมากเพื่อเป็นอนุสรณ์ ดังในสำนวนมุขปาฐะความว่า *"พระเจ้าสายน้ำผึ้งได้สร้างวัดวัดพนัญเชิงขึ้น...และสร้างศาลให้เรียกว่าศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก"* (การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569)

แม้ว่าจะไม่สามารถระบุช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ของตำนานได้แน่ชัด แต่การศึกษาข้างต้นสามารถอนุมานความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงจีนได้จากความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร บรรยากาศความสัมพันธ์ การเดินทาง และหลักฐานรูปธรรมในตำนาน โดยมีภาษาเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอด ทั้งนี้แม้ตำนานจะกล่าวถึง "กรุงศรีอยุธยา" หากแต่สำนึกรู้ "ความเป็นเรา" ของผู้คนในสังคมปัจจุบันได้หมายรวมเข้ากับ "ความเป็นไทย" ไปโดยปริยาย ลักษณะดังกล่าวนี้จึงนำไปสู่การประกอบสร้างภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน ผ่านตำนานอย่างเด่นชัด

5.1.4 ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ การศึกษาทำให้เห็นกลไกทางภาษาที่ทำหน้าที่สำคัญในการประกอบสร้างภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อซึ่งผูกโยงกับตัวละครพระนางสร้อยดอกหมากเป็นหลัก ภาพแทนของความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวถูกสร้างขึ้นผ่านกลวิธีทางภาษาทั้งในระดับของการตั้งชื่อตัวละคร และการใช้ภาษาแสดงบทบาทของตัวละครในฐานะสตรีศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ได้วิเคราะห์ไปข้างต้นแล้วนั้น กลไกทางภาษานี้จึงมีส่วนสำคัญในการขับเน้นภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อให้เด่นชัดขึ้น โดยพระนางสร้อยดอกหมาก ซึ่งในปัจจุบันได้แปรเปลี่ยนจากตัวละครในตำนานไปสู่การเป็นเทพประทานพรในความเชื่อของสังคมไทย โดดเด่นในด้านการประทานพรเรื่องความรัก ครอบครัว และการมีบุตร ความเชื่อดังกล่าวล้วนมีรากฐานมาจากเนื้อหาในตำนาน

นอกจากนี้ การที่ตำนานกล่าวถึงการสร้างวัดพนัญเชิงและศาลเจ้า ยังทำหน้าที่เสริมสร้างความน่าเชื่อถือและความเป็นรูปธรรมให้กับเรื่องเล่า ทำให้เกิดความทรงจำร่วมและประวัติศาสตร์ความเชื่อที่ยาวนาน ประกอบกับภูมิทัศน์สถานที่ทางความเชื่อมีความสมจริงตรงตามตำนาน ก่อให้เกิดความศรัทธาและความเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ของผู้คนทั้งในและนอกพื้นที่มากยิ่งขึ้น นำมาซึ่งเศรษฐกิจการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาและสร้างรายได้ให้กับชุมชน

ดังนั้น ตำนานจึงทำหน้าที่รับรองความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว ซึ่งหากปราศจากตำนาน ความเชื่อและความศรัทธาย่อมไม่อาจก่อตัวขึ้นอย่างเป็นระบบหรือได้รับการสืบทอดในสังคมได้ ตำนานจึงเป็นกลไกทางภาษาที่สำคัญในการผลิต ธำรงรักษา และส่งต่อภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อจากอดีตสู่ปัจจุบัน

5.1.5 ภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ปรากฏอย่างชัดเจนผ่านกระบวนการคัดเลือกและปรับเปลี่ยนรูปแบบตำนานเพื่อใช้ในบริบททางการศึกษา โดยเฉพาะวรรณกรรมเยาวชนทั้งหนังสืออ่านนอกเวลาและแบบเรียนภาษาไทย ซึ่งเป็นสื่อที่เข้าถึงกลุ่มผู้อ่านเยาวชนโดยตรง และมีวัตถุประสงค์ในการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมควบคู่กับการเรียนรู้วรรณกรรม ศีลธรรมและจริยธรรมในตำนานผ่านตัวละคร โดยปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางประการเพื่อเน้นคุณค่าทางจริยธรรม ดังในสำนวนหนังสืออ่านนอกเวลาที่นำเสนอพระเจ้าสายน้ำผึ้งในช่วงวัยเด็ก ว่ามีบุคลิกภาพและคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการเป็นผู้นำ เช่น ความเฉลียวฉลาด การพูดจาฉะฉาน และกิริยามารยาทที่เหมาะสม ซึ่งมีนัยสำคัญต่อการสื่อสารคุณค่าทางจริยธรรมแก่เยาวชน เพราะแม้พระเจ้าสายน้ำผึ้งมีชาติกำเนิดเป็นเพียงเด็กเลี้ยงโค แต่ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวจึงได้รับการยกย่องและยอมรับให้เป็นกษัตริย์ อันเป็นแบบอย่างแก่ผู้เรียน

นอกจากนี้ตำนานยังแทรกแนวคิดเรื่อง “ทำดีได้ดี” และ “คนดีตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้” ผ่านเหตุการณ์ที่พระเจ้าสายน้ำผึ้งต้องเผชิญซึ่งล้วนจบลงด้วยความปลอดภัยและผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ได้โดยง่าย ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่ถูกถ่ายทอดด้วยกลวิธีทางภาษาจึงประกอบสร้างภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ซึ่งมีบทบาทในการปลูกฝัง หล่อหลอม และถ่ายทอดคุณค่าทางสังคมแก่เยาวชนและผู้คนอย่างต่อเนื่อง

จากการศึกษาภาพแทนตำนานพบว่า ภาษาในตำนานเป็นเครื่องมือสำคัญในการประกอบสร้างความหมาย โดยทำหน้าที่เป็น “รหัสทางภาษา” ตามแนวคิดของ Hall (1997) ซึ่งมองว่าภาษาเป็นกลไกทำให้ความหมายดำรงอยู่ในสภาวะจริงบนความรับรู้ของคนในสังคม กระบวนการสร้างความหมายนี้ทำให้ตำนานมีคุณค่า ได้รับการยอมรับ และสืบทอดอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการพิจารณาขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

5.2 บทบาทของภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา

ใน พ.ศ. 2567 ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกของชาติตามประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ในราชกิจจานุเบกษา คณะกรรมการดำเนินงานมีมติเสนอชื่อรายการเบื้องต้นว่า “ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก” โดยยึดตามการเรียกตัวละครในสำนวนต่าง ๆ ทั้งนี้จากการสนทนากลุ่มสรุปได้ว่า *การขึ้นทะเบียนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากในปี 2567 ที่ผ่านมานั้น ถือเป็นวาระที่เหมาะสมยิ่งเนื่องด้วยเป็นวาระสมโภชพระพุทธไตรรัตนนายก วัดพนัญเชิงวรวิหาร ครบ 700 ปี* (การสื่อสารระหว่างบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569)

การนำเสนอผลวิจัยในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะนำกรอบเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกเพื่อขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามระเบียบคณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2566, หน้า 37) มาใช้ในการวิเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนาน ประกอบด้วย

7 ประการ คือ (1) รายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมีลักษณะตามที่กำหนดไว้ในประกาศคณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เรื่อง การกำหนดลักษณะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2560 คือ การเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา (2) เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่อยู่ในอาณาเขตประเทศไทย (3) มีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ และมีคุณลักษณะบ่งบอกความเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือชาติ (4) เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ยังมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในวิถีชีวิตและอาจเสี่ยงต่อการสูญหาย (5) มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิชาการ ศิลปะ คุณค่าทางจิตใจ คุณค่าเชิงสร้างสรรค์หรือผลงานควรค่าแก่การรักษาไว้ (6) มีการบันทึกหลักฐานหรือสามารถอ้างอิง สืบค้นองค์ความรู้ดั้งเดิมของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้น และ (7) เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยินยอมจากชุมชนให้ขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

กรอบเกณฑ์ดังกล่าวทำให้อธิบายได้ว่า ภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากมีบทบาทสนับสนุนคุณสมบัติเพื่อขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนานออกเป็น 5 ประการ ดังนี้

5.2.1 บทบาทการยืนยันคุณค่าทางภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้าน ภาพแทนตำนานมีบทบาทสำคัญในการขับเน้นคุณค่าของตัวบทในฐานะวรรณกรรมพื้นบ้านจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่มีอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น โดยผ่านการนำเสนอโครงเรื่องที่เป็นแบบแผนของนิทานพื้นบ้าน ซึ่งเอื้อต่อการรับรู้และจดจำในระดับชุมชนและระดับชาติ ด้านการใช้ถ้อยคำมีลักษณะเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ทำให้เรื่องให้มีภาวะเหนือจริงซึ่งช่วยให้เกิดความเชื่อและความศรัทธา นอกจากนี้จะพบว่า ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากถูกผลิตซ้ำเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์หลายสำนวน เช่น พระราชพงศาวดารเหนือ คำให้การชาวกรุงเก่า หนังสืออ่านนอกเวลา และแบบเรียน สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของตัวบทที่มีคุณค่าในการเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นและวรรณกรรมกระแสหลักของชาติ ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้ตำนานไม่ได้ดำรงอยู่เพียงฐานะเรื่องเล่าทั่วไป แต่เป็นกลไกสำคัญในการนิยามความหมายของพื้นที่และส่งต่อวัฒนธรรมจากอดีตสู่ปัจจุบัน อันเป็นการยืนยันคุณค่าทางภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้านในฐานะมรดกภูมิปัญญาอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้จากการสนทนากลุ่ม (การสื่อสารระหว่างบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) ยังสะท้อนมุมมองที่สอดคล้องกันว่า *“ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นเรื่องที่สำคัญของอยุธยา เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนที่เผยแพร่ไปทั่วประเทศ”* บทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับประกาศเรื่องการกำหนดลักษณะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2560 ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา อีกทั้งการที่ตำนานถูกผลิตซ้ำในหลายสำนวนยังแสดงถึงคุณลักษณะด้านการบันทึกหลักฐานหรือสามารถอ้างอิง สืบค้นองค์ความรู้ดั้งเดิมได้

5.2.2 บทบาทการสะท้อนอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ท้องถิ่น ภาพแทนตำนาน ทั้งภาพแทนตัวละคร ภาพแทนสถานที่ และภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน ทำหน้าที่สะท้อนอัตลักษณ์ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในฐานะการเป็นเมืองพหุวัฒนธรรมและเมืองท่านานาชาติในอดีต ตัวละคร ฉาก และเหตุการณ์ในเรื่องยังเป็นสัญลักษณ์ทางวรรณกรรมที่เชื่อมโยงจินตนาการเข้ากับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สามารถจับต้องได้ เหล่านี้ยิ่งช่วย

ขับเน้นอัตลักษณ์ท้องถิ่นและชาติให้ชัดขึ้น ตำนานที่ถูกยึดโยงกับพื้นที่และภูมินามในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแสดงถึงเอกลักษณ์ในฐานะความทรงจำร่วมของชุมชน และเป็นตัวแทนเรื่องเล่าของจังหวัดที่ต่างจากตำนานพื้นที่อื่น ดังที่ปราชญ์ชุมชนในฐานะนักวัฒนธรรม (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 1, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) กล่าวว่า *"ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นเรื่องที่ทำให้คนอยุธยารู้สึกผูกพันกับบ้านเมืองของตน เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชุมชนโดยตรง"* บทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับเกณฑ์การพิจารณามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติในด้านการเป็นมรดกภูมิปัญญาที่อยู่ในอาณาเขตประเทศไทย รวมถึงด้านความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์และมีคุณลักษณะบ่งบอกความเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือชาติ

5.2.3 บทบาทการเชื่อมโยงเรื่องเล่ากับประวัติศาสตร์ชุมชน ภาพแทนสถานที่ในตำนานทำหน้าที่สร้างความหมายให้แก่พื้นที่ทางกายภาพ ทำให้ถูกจดจำและรับรู้ในฐานะความทรงจำร่วมของคนในชุมชน กระบวนการดังกล่าวกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่ชาวบ้านเชื่อถือและใช้อ้างอิงเล่าสืบต่อกันมา ดังที่ปราชญ์ในชุมชน (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 2, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) กล่าวว่า *"ส่วนมากคนในชุมชนจะรู้จักสถานที่จากตำนาน คนเฒ่าคนแก่จะเล่าว่าเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในตำนาน ทำให้สถานที่เหล่านั้นมีความหมายมากกว่าธรรมดา"* เมื่อกล่าวถึงที่มาชื่อบ้านนามเมืองของตน ก็จะต้องเชื่อมโยงไปถึงเรื่องในตำนานเสมอ สะท้อนบทบาทในฐานะสื่อกลางระหว่างเรื่องเล่ากับประวัติศาสตร์สถานที่ของชุมชน นอกจากนี้ ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีนยังทำหน้าที่สะท้อนบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมที่ผสมผสานความเชื่อ ภาษา และคติทางสังคมระหว่างสองวัฒนธรรม จึงช่วยยกระดับตำนานจากเรื่องเล่าท้องถิ่นสู่การเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของชาติ ซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์การมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวิชาการ

5.2.4 บทบาทการถ่ายทอดคุณค่าทางจิตใจ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน และภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ มีบทบาทในการถ่ายทอดคุณค่าทางจิตใจ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมความเชื่อความศรัทธา ความผูกพัน และการยอมรับความหลากหลายของชาติพันธุ์ผ่านภาษาเรื่องเล่าที่ปรากฏโลกทัศน์ของวัฒนธรรมไทยและจีน ส่วนมิติคุณค่าทางจิตใจและความเชื่อ ตำนานทำหน้าที่ผลิตและถ่ายทอดความหมายร่วมของสังคมผ่าน "ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ" ปรากฏในรูปแบบศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก รูปเคารพ วัตถุมงคล และพิธีกรรม จากความศรัทธาก่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมควบคู่กับการอนุรักษ์และถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม ดังที่ปราชญ์ชุมชน (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) กล่าวว่า "*ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมากเป็นที่เคารพบูชาของคนในพื้นที่และนักท่องเที่ยวทั้งไทยและต่างชาติ เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์และยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวของคนในชุมชน ซึ่งตำนานมีส่วนสำคัญกับกระบวนการความเชื่อเหล่านี้*" นอกจากนี้ ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีนยังสะท้อนมิติความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมผ่านการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การมีอยู่ของตำนานจึงสร้างความเข้าใจและการยอมรับทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์ด้านการเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ยังมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในวิถีชีวิต และด้านคุณค่าทางจิตใจ คุณค่าเชิงสร้างสรรค์

5.2.5 บทบาทการธำรงและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาในสังคมร่วมสมัย ภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรมในตำนานมีบทบาทในการธำรงและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาในสังคมร่วมสมัย โดยตำนานถูกนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาและธรรมชาติของการเรียนรู้ในสังคมปัจจุบัน ดังที่ปราชญ์ในพื้นที่ (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 2, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) กล่าวว่า *"ตำนานเรื่องพระนางสร้อยดอกหมากใช้สอนคติแก่ลูกหลานได้ เช่น เรื่องความอดทน ความเข้าใจกันในครอบครัว คนเฒ่าคนแก่มักเล่าให้ลูกหลานฟังเสมอ"* นอกจากนี้ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มยังสะท้อนให้เห็นว่า *ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นเรื่องที่สำคัญของชุมชน หลายหน่วยงานพยายามนำเรื่องนี้ไปถ่ายทอดผ่านประเพณีหรือกิจกรรมรูปแบบต่าง ๆ* (การสื่อสารระหว่างบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) สอดคล้องกับเกณฑ์มรดกภูมิปัญญาที่ยังมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในวิถีชีวิต อาจเสี่ยงต่อการสูญหาย และด้านคุณค่าทางวิชาการ คุณค่าทางจิตใจ คุณค่าเชิงสร้างสรรค์ หรือควรค่าแก่การรักษาไว้

จากการศึกษาบทบาทภาพแทนตำนานที่มีต่อการขึ้นทะเบียนฯ รวมถึงข้อมูลจากการสนทนากลุ่มยังมีมุมมองที่สัมพันธ์กับผลการวิจัยพบว่า ภาพแทนทั้ง 5 ลักษณะ ทำหน้าที่สร้างความหมายให้ตำนานมีคุณค่าเป็นไปตามเกณฑ์ที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรมใช้พิจารณาขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติและทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลสำหรับจัดทำรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เพื่อเสนอต่อกรมส่งเสริมวัฒนธรรมต่อไป

6. อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษา "ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนสู่บทบาทการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ" มีประเด็นที่สามารถอภิปรายได้ดังนี้

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นลักษณะของภาษาที่แสดงโลกทัศน์มนุษย์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเมื่อมนุษย์ได้มองเห็นสิ่งเหนือธรรมชาติ บางคนเชื่อว่ามีจริง บางคนเชื่อว่าไม่มีจริง แต่สิ่งที่มีอยู่จริงคือคำและถ้อยคำแสดงโลกทัศน์มนุษย์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ (วรวรรธน์ ศรียาภัย, 2565, หน้า 180) เช่นเดียวกับตำนานพระนาง-สร้อยดอกหมาก ซึ่ง "ภาษา" ในตำนานทำหน้าที่เป็นรหัสทางภาษาที่ประกอบสร้างภาพแทนอย่างเป็นระบบ โดยใช้กลวิธีทางภาษา คือ การตั้งชื่อตัวละคร ภูมินาม การเลือกใช้ถ้อยคำเพื่อสื่อความหมาย การจัดวางฉากและเหตุการณ์ รวมถึงการกำหนดสร้างบทบาทของตัวละคร กลวิธีดังกล่าวทำให้เห็นการทำงานของภาษาที่ทำหน้าที่คัดเลือก จัดวาง และเน้นย้ำองค์ประกอบบางประการของเรื่องเล่า ตลอดจนเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยง "ระบบความคิด" เข้ากับ "โลกแห่งความเป็นจริง" ตามแนวคิดของ Hall (1997) ทำให้ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากมีสภาวะความจริงในความรับรู้ของผู้คนในชุมชนและสังคม

การวิจัยยังพบว่า แนวคิดภาพแทนสามารถทำความเข้าใจการทำงานของภาษาในตำนานได้เป็นอย่างดี เนื่องด้วยภาษาไม่ได้สะท้อนความเชื่อและค่านิยมในสังคมเท่านั้น หากแต่มีบทบาทในการประกอบสร้างความหมาย ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับพระนางสร้อยดอกหมากดำรงอยู่และถูกถ่ายทอดซ้ำในสังคมปัจจุบันอย่าง

ต่อเนื่อง กลายเป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สร้างความเป็น “เรา” ให้แก่ชุมชน ดังที่ สายป่าน ปุริวรรณชนะ (2548, หน้า 151) ศึกษาลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลางของไทย พบว่า *การใช้ตำนานประจำถิ่น คือวิธีหนึ่งในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและความเป็นท้องถิ่น ทำให้กลุ่มชนท้องถิ่นซึ่งรับรู้ เชื่อถือ และถ่ายทอด สร้างความรู้สึกถึงความเป็นกลุ่มเดียวกันภายใต้ความคุ้มครองของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในตำนาน หรือมีบรรพบุรุษร่วมกัน*

ส่วนการศึกษาภาพแทนสถานที่ยังสะท้อนการสร้างความหมายและคุณค่าให้แก่พื้นที่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ก่อให้เกิดความทรงจำร่วมที่ยึดโยงกับตำนาน สอดคล้องกับ ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์ (2562) ที่ศึกษาการอธิบายเหตุของสถานที่และภูมินามในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่ปรากฏในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก พบว่า *ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากทำให้เห็นความเกี่ยวข้องกันของแต่ละพื้นที่ และสามารถอธิบายที่มาของสถานที่และภูมินามในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างมีคุณค่า*อีก ทั้งตำนานที่ประกอบสร้างขึ้นยังชี้ให้เห็นวัตถุประสงค์ในการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีน ดังที่ สุรสิทธิ์ อมรวณิชศักดิ์ (2563) ศึกษารูปเคารพเจิ้งเหอในสังคมไทย พบว่า *การแต่งเรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้งกับพระนางสร้อยดอกหมากขึ้นก็เพื่อเล่าถึงความสัมพันธ์ไทยจีนในอดีตและสะท้อนความผูกพันระหว่างวัดพนัญเชิงกับชาวจีนในสังคมไทย* อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า “คุณค่า” ที่ปรากฏล้วนแต่เกิดจากภาษา อันเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างสรรค์และส่งต่อตำนานที่สร้างอิทธิพลต่อพื้นที่และผู้คนโดยเฉพาะภาษากับการสร้างภาพแทนในตำนาน นำมาซึ่งความผูกพันกับท้องถิ่นอย่างแนบแน่น สะท้อนภาพสังคมพหุวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้จากวัดพนัญเชิงวรวิหารที่มีการใช้พื้นที่ทางความเชื่อร่วมกันระหว่างไทยกับจีน โดยมีตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นเครื่องมือสร้างความสมานฉันท์ทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้

ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่ปรากฏในหลายสำนวน ทั้งเอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณกรรมมุขปาฐะ หนังสืออ่านนอกเวลา และแบบเรียน ยังสะท้อนกระบวนการ “ผลิตซ้ำ” ของภาพแทนผ่านภาษาในบริบทสังคมที่แตกต่างกัน แม้ว่าแต่ละสำนวนจะมีรายละเอียดเนื้อหาที่แตกต่างออกไปตามกลุ่มของผู้รับสารและวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร แต่ภาพแทนหลักยังคงได้รับการผลิตซ้ำในสังคม อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าสำนวนพระราชพงศาวดารเหนือเป็นสำนวนกระแสหลักที่มีอิทธิพลต่อสำนวนอื่น ในขณะที่สำนวนคำให้การชาวกรุงเก่า มีลักษณะร่วมกันกับสำนวนอื่นเพียงการกำเนิดอันอัศจรรย์ของพระนางสร้อยดอกหมากเท่านั้น ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ กลับไม่ได้ถูกหยิบยกมาถ่ายทอดในความรับรู้ของสังคม ดังกล่าวทำให้เห็นถึงกระบวนการคัดเลือก เน้นย้ำ และการละองค์ประกอบบางประการของเรื่องเล่าอันเป็นกลไกสำคัญในการประกอบสร้างและผลิตซ้ำภาพแทน ซึ่งไม่ได้เกิดโดยบังเอิญ หากแต่สัมพันธ์กับอำนาจของการนิยามความชอบธรรมของตัวบท กล่าวคือ เมื่อสังคมให้การยอมรับตัวบทใดก็จะยึดถือตัวบทนั้นกระทั่งเกิดการหล่อหลอม ถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องในสังคม และส่งอิทธิพลต่อชุมชนอย่างเข้มแข็ง สอดคล้องกับ วิเชษฐชาย กมลสัจจะ และ ชญานนท์ ชมดี (2565) ที่ได้ศึกษาตำนานศาลเจ้าพ่อองครักษ์: พลวัต การดำรงอยู่ และอิทธิพลต่อชุมชน พบว่า *ตำนานเจ้าพ่อองครักษ์ยังคงถูกผลิตซ้ำและถ่ายทอดเรื่องราวของ “องครักษ์ที่สละชีวิตปกป้องรัชกาลที่ 5” อย่างต่อเนื่องในชุมชน ซึ่งทำ*

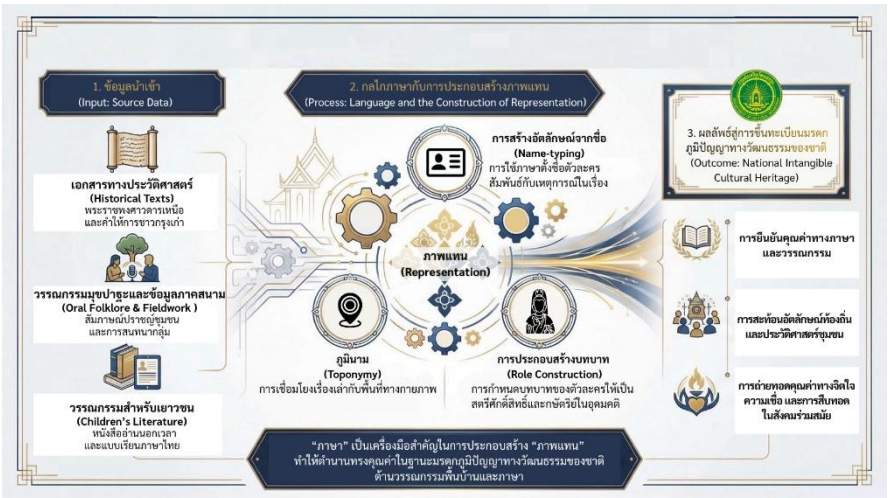
หน้าที่สำคัญในการหล่อหลอมผู้คนทั้งไทยและจีนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน รวมถึงสร้างอัตลักษณ์ที่เข้มแข็งให้กับชุมชนองครักษ์ จังหวัดนครนายก เช่นเดียวกับตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่มีอิทธิพลต่อชุมชนในหลากหลายมิติ นำมาซึ่งคุณสมบัติของตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

การขึ้นทะเบียนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากจึงสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของตำนานจากเดิมที่ดำรงอยู่ในฐานะเรื่องเล่าของชุมชน สู่การเป็นองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับในระดับชาติอย่างเป็นรูปธรรม ภายหลังการขึ้นทะเบียน ได้มีการพัฒนาสื่อการเรียนรู้สมัยใหม่ เช่น เซียมซีออนไลน์ ป้ายนิทรรศการ และภาพยนตร์สั้น เพื่อส่งเสริมการเข้าถึงองค์ความรู้แก่คนรุ่นใหม่ นอกจากนี้ หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อนวัตกรรมการสื่อสารและอาชีพ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ได้นำองค์ความรู้มาประยุกต์ในรายวิชาคติชนสร้างสรรค์ ทำให้นักศึกษาตระหนักถึงคุณค่าของตำนานในฐานะมรดกภูมิปัญญาของชาติ สะท้อนผ่านนักศึกษาในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นตัวแทนของคนรุ่นใหม่ที่เกิดความภาคภูมิใจสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้จากตำนานเข้ากับบริบททางสังคมและอัตลักษณ์ท้องถิ่นของตนได้อย่างเป็นรูปธรรม

งานวิจัยนี้จึงเป็นการขยายขอบเขตการศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านจากการตีความตัวบทไปสู่การอธิบายบทบาทเชิงนโยบายและสังคม ทำให้เห็นว่า “ภาษา” ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนสถานะของตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก จากเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดต่อกัน สู่การเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ผ่านกระบวนการสร้างภาพแทนที่สื่อสารความหมายและคุณค่าให้แก่ตำนาน

7. องค์ความรู้ใหม่

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับกลไกภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนเพื่อยกระดับตำนานพระนางสร้อยดอกหมากสู่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ดังแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 กลไกภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนเพื่อยกระดับตำนานพระนางสร้อยดอกหมากสู่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

จากแผนภาพข้างต้นแสดงให้เห็นถึงกระบวนการนำวรรณกรรมพื้นบ้านขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ 1) ข้อมูลนำเข้า จะต้องรวบรวมข้อมูลจากหลายแหล่งเพื่อให้ได้องค์ความรู้อย่างรอบด้าน 2) กลไกภาษากับการประกอบสร้างภาพแทน ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญที่จะทำให้เห็นความหมายและคุณค่าในตัวบท และ 3) ผลลัพธ์สู่การขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับในระดับชาติ กระบวนการดังกล่าวแสดงความสัมพันธ์ของภาษากับภาพแทนสู่คุณค่าระดับชาติ ซึ่งเป็นวิธีวิทยาใหม่ที่ใช้ในการศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้าน สามารถเป็นแนวทางสำหรับบุคคลหรือหน่วยงานที่ต้องการจัดทำรายงานเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (แบบ มภ.2) ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา โดยจะต้องให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนก่อนเป็นลำดับแรก เพื่อให้เห็นความหมายและคุณค่าของตัวบทอันมีบทบาทต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

8. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนสู่บทบาทการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ” มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากแต่ละสำนวน และวิเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

ด้านภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากพบว่า ภาษาที่ปรากฏในตำนานแต่ละสำนวน ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการประกอบสร้างภาพแทนเพื่อสื่อความหมายของตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก 5 ลักษณะ คือ 1) ภาพแทนตัวละคร 2) ภาพแทนสถานที่ 3) ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน 4) ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ และ 5) ภาพแทนแบบเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ภาพแทนดังกล่าวถูกสร้างขึ้นผ่านภาษา ทั้งด้านการตั้งชื่อตัวละคร ภูมินาม การเลือกใช้ถ้อยเพื่อสื่อความหมาย การจัดวางฉากและเหตุการณ์ ตลอดจนการกำหนดสร้างบทบาทของตัวละคร ส่งผลให้ตำนานสามารถเชื่อมโยงมิติของเรื่องเล่าเข้ากับความเป็นจริงทางสังคม วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนได้อย่างเป็นระบบ

ในด้านบทบาทของภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา พบว่า ภาพแทนที่ถูกประกอบสร้างขึ้นผ่านภาษามีบทบาทสำคัญในการสร้างความหมายและแสดงคุณค่าของตำนานในมิติต่าง ๆ 5 ด้าน คือ 1) บทบาทการยืนยันคุณค่าทางภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้าน 2) บทบาทการสะท้อนอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ท้องถิ่น 3) บทบาทการเชื่อมโยงเรื่องเล่ากับประวัติศาสตร์ชุมชน 4) บทบาทการถ่ายทอดคุณค่าทางจิตใจ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทาง

วัฒนธรรม และ 5) บทบาทการธำรงและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาในสังคมร่วมสมัย บทบาทดังกล่าวส่งผลให้ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากแสดงคุณสมบัติตามเกณฑ์การพิจารณามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

การวิจัยนี้ทำให้เห็นนวัตกรรมทางความคิดว่า ภาษาไม่ใช่เพียงเครื่องมือในการสื่อสารหรือทำหน้าที่บันทึกและถ่ายทอดตำนานเท่านั้น แต่เป็นเครื่องมือสร้างมูลค่าทางวัฒนธรรมผ่านกลไกภาพแทน ซึ่งนำไปสู่การสร้างคุณค่าและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน จนได้รับการยอมรับในระดับชาติ

9. ข้อเสนอแนะ

9.1 ควรนำวิธีวิทยาใหม่จากการศึกษาภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อย-ดอกหมากไปใช้ศึกษาวรรณกรรมในท้องถิ่นอื่น ๆ เพื่อขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

9.2 ควรศึกษาเปรียบเทียบภาพแทนตำนานที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกันในภูมิภาคอื่น เพื่อเห็นความหลากหลายของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

10. เอกสารอ้างอิง

กนกพรรณ วิบูลยศริน. (2566). *การเล่าเรื่อง.* สยามจุลละมณฑล.

กรมศิลปากร. (2507). *คำให้การชาวกรุงเก่า.* ไทยแบบเนียน.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2561). *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ประจำปี พ.ศ. 2561.* รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2566). *คู่มือดำเนินงานตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.

ขันธ์ชัย อธิเกียรติ และ สิริพัชร์ เจษฎาวิโรจน์. (2551). *หนังสือแบบเรียน รายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีและวรรณกรรม ป.5.* (พิมพ์ครั้งที่ 9). อักษรเจริญทัศน์.

จุฑามาศ ประมูลมาก และ สุรสิทธิ์ อมรวณิชศักดิ์. (2554). ตำนานว่าด้วย “ธิดาพระเจ้ากรุงจีน” ในสังคมสยาม. *วารสารจีนศึกษา, 4*(4), 44-68. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/CSJ/article/view/55095

ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์. (2562). ศึกษาการอธิบายเหตุของสถานที่และภูมินามในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่ปรากฏในตำนานเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก. *วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา, 11*(1), 25-31. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jas/article/view/245542

ธนกร สุวรรณอำภา, ชนัย วรรณะลี และ จุลชาติ อรัณยะนาค. (2565). การสร้างสรรค์ละครพันทางหลังยุคจารีต เรื่องเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก. *วารสารมนุษยสังคมสาร (มมส.), 20*(3), 1-21. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jhusoc/issue/view/17364

ธนกร สุวรรณอำภา. (2566). *ละครพันทางหลังยุคจารีต เรื่องเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต]. สถาบันบัณฑิตพัฒนาศิลป์.

พระมหาพรชัย สิริวโร (ศรีภักดี), พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ) และ เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย. (2568). พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์: การกลับกลายเป็นความศักดิ์สิทธิ์ของสัตว์และสตรีในชุมชนลุ่มน้ำเจ้าพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์, 9*(3), 102–116. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/288866

พระวิเชียรปรีชา (น้อย). (2501). *พระราชพงศาวดารเหนือ.* ไทยเขษม.

ไพฑูรย์ ปิยะปกรณ์. (2531). *ภูมิศาสตร์ชนบท.* มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ภาษิต จิตรภาษา. (2534). เรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้ง. *วารสารศิลปวัฒนธรรม, 12*(8), 128-129.

วรวรรธน์ ศรียาภัย. (2565). *ภาษาในบริบทสังคมและวัฒนธรรมสมัยใหม่.* เค.พี.จันทรเกษม.

วิเชษฐชาย กมลสัจจะ และ ชญานนท์ ชมดี. (2565). ตำนานศาลเจ้าพ่อองครักษ์: พลวัต การดำรงอยู่ และอิทธิพลต่อชุมชน. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี*, *14*(2), 200–229. https://so03.tci-thaijo.org/ index.php/ jhsc/article/ view/260938

วิเชษฐชาย กมลสัจจะ. (2567). ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก วัดพนัญเชิงวรวิหาร. [ภาพถ่าย]. ผู้จัดทำ.

ศิลิมาลา สุวรรณโภคิน. (2529). *เจ้าสายน้ำผึ้งกับนางสร้อยดอกหมาก.* องค์การค้าของคุรุสภา.

สายป่าน ปุริวรรณชนะ. (2548). *ลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลางของไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรสิทธิ์ อมรวณิชศักดิ์. (2563). *รูปเคารพเจิ้งเหอในสังคมไทย*. [รายงานวิจัย]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Hall, S. (1997). *Representation: cultural Representation and Signiffifying Practices.* Sage Publication.

Thompson, S. (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature*. Indiana University.